

19. विनोदपद्यानि

[There are many characteristics of Sanskrit like proper connection of words in a sentence, Sandhi, Samasa (compound), multiple meanings of a word etc. Poets have made a combination of these characteristics in order to create wonders in their literature. In this way, they have received immense praise through their works. Many poets have attained immortality by the composition of unique verses.

We find many anthologies of such compositions. From all those we present just eight verses here. Of these the first five are of the 'Prahelika' form. The next five have been selected keeping in mind the characteristics mentioned above and are of different types of unique verses.

By studying the following aesthetic verses, in addition to experiencing joy one will also learn about the speciality of various things, certain historical facts as well as moral values.]

कं संजघान कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा ।
के दारपोषणरताः कं बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥1॥
तातेन कथितं पुत्र लेखं लिख ममाज्ञया ।
न तेन लिखितो लेखः पितुराज्ञा न लोपिता ॥2॥
सीमन्तिनीषु का शान्ता राजा कोऽभूत् गुणोत्तमः ।
विद्वद्भिः का सदा वन्द्या चात्रैवोक्तं न बुध्यते ॥3॥

व्रजन्ति पद्मानि कदा विकासम्
प्रिया गते भर्तरि किं करोति ।
रात्रौ च नित्यं विरहातुरा का
सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥4॥

आदौ नकारः परतो नकारः मध्ये नकारेण हतो दकारः ।
एवं नकारत्रयसंयुतस्य का दानशक्तिः खलु नन्दनस्य ॥5॥

एको न विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं सरयुं गताः ।

विंशतिः पुनरायाताः एको व्याघ्रेण भक्षितः ॥ 6 ॥

तुरोऽहं प्रथमं हित्वा चरोऽस्मि मध्यमं विना ।

आद्यमध्यान्तिमैर्युक्तः को भवामि वदन्तु भोः ॥ 7 ॥

अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि ।

बहुव्रीहिरहं राजन् षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ॥ 8 ॥

Glossary

Noun : (masc.) : लेखः an article नकारः letter 'न' of alphabet दकारः letter 'द' of alphabet नन्दन name of a man (here in the beginning and at the end letter 'न' negative meaning 'not' and 'द' had the meaning 'donate / give'. But that disappeared as the letter 'न्' comes in between in word नन्दन. So how can Nandana give charity ? This secret is hidden here.) बहुव्रीहिः a name of compound षष्ठी तत्पुरुषः a name of a compound.

(Fem.) : गङ्गा river Ganga सीमन्तिनी woman who is married प्रिया beloved, wife चक्रवाकी femal Chakravaka bird विंशति twenty (number) सरयु river Sarayu (Ayodhya is situated on its bank.)

(Neu.) : शीतम् coolness पद्मम् lotus

Compound : गुणोत्तमः (गुणेषु उत्तमः । सप्तमी तत्पुरुष) । विरहातुरा (विरहेण आतुरा । तृतीया तत्पुरुष) सूर्योदये (सूर्यस्य उदयः सूर्योदयः, तस्मिन् । षष्ठी तत्पुरुष) । दानशक्तिः (दानस्य शक्तिः । षष्ठी तत्पुरुष) आद्यमध्यान्तिमैः (आद्यः च मध्यः च अन्तिमः च आद्यमध्यान्तिमाः, तैः । इतरेतर द्वन्द्व) । राजेन्द्रः (राज्ञाम् इन्द्रः, षष्ठी तत्पुरुष) । लोकनाथौ (बहुव्रीहिपक्षे - लोकाः जनाः नाथाः स्वामिनः यस्य सः - एवंविधः अहम् - निर्धनः, याचकत्वात् । षष्ठीतत्पुरुषपक्षे - लोकानाम् जनानाम् नाथः स्वामी - एवंविधः, त्वम् राजा, पालकत्वात् ।)

Root : First Gana : (Atmanepada) बाध् (बाधते) to harrass, to disturb, to trouble

Fourth Gana : (Atmanepada) बुध् (बुध्यते) to know

Notes

(1) Meaning : कं संजघान who killed ? (In other context कंसं जघान killed Kansa) का शीतलवाहिनी who gives coolness. (In other context काशीतलवाहिनी flowing in the plains of Kashi) के दारपोषणरताः who are busy in maintaing family (In other context केदारपोषणरताः busy in looking after farm/field (Kedar) कं बलवन्तम् to which strong person (In other context - कम्बलवन्तम् one having blanket) न तेन not by him (नतेन - he, who is humble in other context) सीमन्तिनीषु का शान्ता who is calm among married women (By placing first and last letter of the charan together we get answer - सीता । In the same way, answers of other charan are

- Rama, Vidya) अत्रैवोक्तम् न बुध्यते It is given here, but not understood गते भर्तरि when the husband dies रोदिति weeps नकारत्रयसंयुतस्य नन्दनस्य by Nandan a who includes letter न thrice एको न विंशतिः स्त्रीणाम् one man and twenty women (in other context - एकोनविंशति स्त्रीणाम् Nineteen of those ladies) तुरोऽहं प्रथमं हित्वा I am तुर in absence of first letter चरोऽस्मि मध्यमं विना I am 'चर' in absence of middle letter आद्यमध्यान्तिमैर्युक्तः that which is joined with the first, middle and last letter कः भवामि who I would be ? वदन्तु say, tell लोकनाथावुभावपि we both are Lokanatha.

(2) Sandhi : चात्रैवोक्तम् (च अत्र एव उक्तम्) । तुरोऽहम् (तुरः अहम्) । को भवामि (कः भवामि) । लोकनाथावुभावपि (लोकनाथौ उभौ अपि) । बहुव्रीहिरहम् (बहुव्रीहिः अहम्) ।

Exercies

1. विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चित्वा लिखत ।

(1) कंसं कः जघान ?	☐
(क) कृष्णः (ख) भीमः (ग) बलरामः (घ) उग्रसेनः	
(2) केन कथितं पुत्र लेखं लिख इति ?	☐
(क) कृष्णेन (ख) मित्रेण (ग) तातेन (घ) स्वयमेव	
(3) राजा कः अभूत् गुणोत्तमः ?	☐
(क) युधिष्ठिरः (ख) रामः (ग) कृष्णः (घ) विभीषणः	
(4) ब्रजन्ति पद्मानि कदा विकासम् ?	☐
(क) सूर्योदये (ख) प्रातःकाले (ग) प्रभाते (घ) मध्याह्ने	
(5) एकः केन भक्षितः ?	☐
(क) सिंहेन (ख) व्याघ्रेण (ग) रोगेण (घ) ध्वनिना	

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषया उत्तरं लिखत ।

- (1) पुत्रेण कस्य आज्ञा न लोपिता ?
- (2) चक्रवाकी कदा विरहातुरा भवति ?
- (3) प्रिया गते भर्तरि किं करोति ?
- (4) नकारत्रयसंयुक्तस्य नन्दनस्य का नास्ति ?
- (5) विद्वद्भिः का सदा वन्द्या ?
- (6) शीतं कं न बाधते ?

3. निम्नलिखितानां पदानां समासप्रकारं लिखत ।

- (1) गुणोत्तमः (2) विरहातुरा (3) सूर्योदयः
(4) दानशक्तिः (5) लोकनाथः

4. प्रदत्तान् शब्दान् प्रयुज्य वाक्यानि विरचयत ।

- (1) What a powerful man does not suffer from cold ?
(किम् बलवत् शीत न बाध् ।)
(2) King Rama has best qualities.
(नृप राम गुणोत्तम अस् ।)
(3) When does a lotus blossom ?
(पद्म कदा विकास ब्रज् ?)
(4) There is 'न' in the beginning and at the end.
(आदि नकार अस् परतः अपि नकार अस् ।)
(5) I am तुर when first letter is removed.
(प्रथम वि + हा + त्वा > य अस्मद् 'तुर' अस् ।)

5. मातृभाषायाम् उत्तरत ।

- (1) कं संजघान कृष्णः । What are the two meanings of this sentence ?
(2) Why is Nandana not able to donate ?
(3) In fact how many persons went for bathing ?
(4) Why a king and a beggar are called Lokanatha ?

6. श्लोकाननुलक्ष्य यथायोग्यं संयोजयत ।

क

- (1) एको न विंशतिः स्त्रीणाम्
(2) बहुव्रीहिरहं राजन्
(3) विद्वद्भिः सदा वन्द्या
(4) तातेन कथितं पुत्र
(5) का दानशक्तिः

ख

- (1) चात्रैवोक्तं न बुध्यते ।
(2) स्नानार्थं सरयुं गता ।
(3) खलु नन्दनस्य ।
(4) पाण्डवाः हर्षमागताः ।
(5) षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ।
(6) लेखं लिख ममाज्ञया ।

Activity

- Collect riddles in other languages.
- Collect the compounds having dual meaning like 'Lokanatha' and write meaning of them.
- Collect Sanskrit sentences having more than one meaning.